

Encyclopædica Britannica;

ELLER, ET ANTAL

FREMSTILLINGER

OM

de fkiønne og nyttige

V I D E N S K A B E R,

I HVILKE DISKURSER

diverse Phænomeners

BESKRIVELSER & FORKLARINGER gives

TILLIGE MED

adskillige befunderlige og færdeeles OBSERVATIONER, ^{o^a}
i Øst og Vest

ILLUSTREREDE MED XXV TIL DEELS COLOREREDE AFBILDNINGER.

Udgivne af en KREDS af DANNEQVINDER paa AMAGER.

I FORELØBIG EET VOLUMEN.

VOL. I.

HAFNIÆ.

Trykt for R. MÓSESÐÓTTIR og J. LOUIS-JENSEN
Og folgt af FLORIAN GRAMMEL, i hans Tryk-Comptoir, Nialsgade.

MMVII

*Festskrift til
Britta Olrik Frederiksen
i anledning af hendes 60-årsdag
den 5. december 2007*

*ved
Florian Grammel, Jonna Louis-Jensen og Ragnheiður Mósedóttir*

Copyright © 2007 forfatterne

Første oplæg i fire eksemplarer 5. december 2007

Anden noget forbedrede elektroniske udgave 2007
http://nfi.ku.dk/publikationer/encyclopaedica_brittanica/

ISBN 978 87 992447 0 6

Sat med "Andron Corpus" af Florian Grammel

Første oplægs indbinding ved

Sille Bræmer Enke, Natasha Fazlić og Mette Jakobsen

DE ISLANDSKE BØNNEBØGER

SVAVAR SIGMUNDSSON

En gruppe håndskrifter, som Árni Magnússon ikke interesserede sig særlig meget for, var bønnebøger. Størstedelen af de islandske bønnebøger befinder sig nemlig i andre håndskriftsamlinger end hans egen, men dér findes derimod enkelte bønner.

Den kristne kirkes ældste bønnebog var salmerne i Det gamle testamente, en fortsættelse af jødisk skik. Den danner grundlaget for breviariet og tidebønnen sammen med andre tekster fra Det gamle og Det nye testamente. I løbet af middelalderen kom der en række forskellige bønnebøger, der supplerede de bibelske bønner med bønner fra gudstjenesten, kirkefædrene og helgenerne. Bønnerne var tænkt for privatpersoner og er bevarede i små håndskrifter, ofte illumine-rede.

Bogen *Hortulus animæ* (d. v. s. Sjælens urtegård), udgivet i Lyon 1513, kan tages som et eksempel på en typisk katolsk bønnebog. Den har kalendarium, tider om Kristi passion fra Bonaventura (1221–1274), bønner om Jesu ord på korset, en bøn om Jesu fem sår, *Passio* og de syv bodssalmer. Så kommer forskellige bønner, aften- og morgenbønner, til treenigheden, om sakramentet, imod uvejr og pest, en bøn for rejsende, og til sidst en dødsbøn.

I islandske håndskrifter findes brudstykker af sådanne bøger. I Den arnamagnæanske samling findes i det mindste 8 håndskrifter

med bønner, bl. a. AM 241a, fol. med Gregorius bøn. Tre af håndskrifterne er i kvarto: 1) AM 673a, 4to, Den islandske tegnebog, om Jesu fem sår, fra det 15. årh. 2) AM 687c, 4to, ca 1500, med en almindelig kirkebøn, fadervor og Hel Maria, samt en begravelsesbøn. 3) AM 696, 4to, xxvii og xxviii, fra første halvdel af det 16. årh., henholdsvis ca 1500. Den førstnævnte indeholder sjaletider, afladsbøn og Fadervor; den anden bl. a. en befalingsbøn.

AM-håndskrifter i 12mo indeholdende bønner er bl. a. følgende:

1. Håndskriftet AM 428a, 12mo på pergament, kaldet Þorkell Guðbjartsson og Jón Arasons bønnebog, er skrevet delvis i det 14. årh. og delvis i 1690. Den indeholder Margrétar saga, men også en samling bønner, både folkelige katolske bønner og protestantiske. Der findes også Mariuvers. Blandt de gamle bønner er en vaskebøn, der begynder med følgende ord: Þvæ eg mér í dög og í dælum og í brúnabirtu þinni, drottinn minn. Þvæ eg af mér alla fjandmenn mína ... (Jeg vasker mig i dug og i vandhuller og i dine øjnes lys, min herre. Jeg vasker alle mine fjender af mig ... (min oversættelse)). En gammel aftenbøn fra håndskriftet er bl. a. trykt hos Jónas Jónasson (1961:375) og en anden aftenbøn, en dørbøn, hos Jón Árnason (1961:II:61).
2. I et andet håndskrift med Margrétar saga, AM 433c, 12mo, pergament, skrevet 1535–1544, findes Mariugrátur og en bøn for fødende kvinder. I nogle af de håndskrifter, hvor Margrétar saga er bevaret, mangler denne bøn, fordi den er blevet skåret ud af håndskrifterne for at blive lagt ved den fødende kvindes krop (Guðrún Ása Grímsdóttir 1989:184–185). En lignende historie om, at blade er blevet skåret ud af en bog med bønner, kan man læse i Jón Árnason (VI:15–16).

3. Det tredje af AM-håndskrifterne med bønner, AM 434b, 12mo, pergament, også fra ca 1500, indeholder Rosarium beate Marie og nogle islandske og latinske bønner. Disse tre håndskrifter i duodecimo blev ikke udleveret til Island. Det blev til gengæld
4. AM 461, 12mo, fra midten af det 16. årh., indeholdende bl. a. franciskanernes rosenkrans om Kristi liv, Ave-bønner (33 vers) og en beskyttelsesbøn.

I flere AM-håndskrifter findes enkelte bønner.

I andre samlinger end Den Arnamagnæanske findes derimod hele bønnebøger:

1. Pergamentshåndskriftet Thott 181, 8vo, fra det 16. årh., står indholdsmæssigt nærmest de katolske bønnebøger. Det begynder med Calendarium, og der er bl. a. Domine labia (Drottinn upp láttu mínar varir) begyndelsen til helligåndstiderne, Anima Kriste í móðurmáli, de syv bodssalmer, i alt 32 bønner.
2. Et håndskrift med lignende indhold er MS Iceland g.1. i Bodleian Library i Oxford, i 12mo, skrevet på pergament før 1577, med 45 bønner, bl. a. helligåndstiderne og bønner om Jesu pine.
3. Endnu en lignende bønnebog findes i Register House i Edinborg, pergament nr. CH 8/38, i 12mo, skrevet 1588 eller 1589, i alt 55 bønner, begyndende med Calendarium, bl. a. en bøn til treenigheden og om Kristi ord og en kortere version af Davids-salmerne.

4. Håndskriftet R:719 er fra ca 1525–1550 i Uppsala. Det er pergament, 7,4 × 6,0 cm. Der er bl. a. kongebønnen fra Kongespejlet, tekst også på latin, så den har sandsynligvis været oversat fra latin, uden at man dog har kunnet identificere den blandt latinske bønner. Her er også en Erasmus-bøn, der også findes i Add. 4895, 12mo i British Library.
5. Håndskriftet Oslo UB 58, 8vo er pergament, skrevet i den senere halvdel af det 16. årh. Det indeholder 20 bønner, men noget mangler af det oprindelige håndskrift.

Brudstykker af bønnebøger findes i ÍB 363, 8vo, og Þjms (Þjóðminjasafn) 619 (oprindeligt samme håndskrift fra ca 1550) og ÍBR 1, 8vo, fra efter 1555. Fælles for dem er bønner om Kristi pine, sakramentet, bekendelser, Gregorius' 5 bønner, og O bone Jesu.

Katolske bønner blev oversat til islandsk som i andre lande. Det har været gjort for dem, der ikke forstod latin, specielt for nonner. Krosstíðir er kendt på Island i det 14. årh., for i annaler står der ved år 1333: „kom út Herra Eiríkr ... með Krosstíðum, er páfi Johannes hafði diktað“ (Íslenzkir annálar, 238). Mange af bønnerne har været oversat fra latin og fra tysk og dansk, og ikke mindst svensk. De islandske bønnebøger er fattige på illustrationer, så de har ikke været lavet til bedrestillede folk.

Den ældste trykte bønnebog på islandsk er Guðbrandur Þorlákssons Bænabok / med morgum godum / og nytsamligum bænum naudsynlig/um a þessum haskasamliga tíjma/ad bidia Gud og aluarliga a ad kalla / j aullum vorum naudsynium / og haskasemdum. Til samans lesin og vt lögd af mier / Gudbrandi Thorlaks syne, ... Hólum 1576. Det eneste nu eksisterende eksemplar af 1. udgaven findes i Hamborg.

I bogen findes af gode grunde ingen katolske tider og færre katolske bønner end i nogen af de håndskrifter, jeg har nævnt; dog findes *Anima christi* og *O bone Jesu*. Desto flere bønner for individer findes der, f. eks. for sysselmænd, dommere, vantro, venner og uvenner, og bl. a. en bøn imod frådseri og drukkenskab. Hovedkilden til denne bønnebog er Peder Tidemands bønnebog fra 1563. I Gl. kgl. Samling 3426, 8vo (på pergament fra ca 1600) findes samme tekst som i Guðbrandurs bønnebog. Et skindblad, som William Carpenter fik af Jón Árnason bibliotekar 1879, nu Plimpton MS 35 Columbia University, viste sig at indeholde samme tekst, og er en del af samme håndskrift som JS fragm. 19. Carpenter troede at det drejede sig om en homilie om Fadervor fra det 15. årh. Det var denne tekst, der gjorde, at jeg begyndte at undersøge bønnematerialet. Jeg fik det som opgave under min tid som redaktør ved Ordbog over det norrøne prosasprog i København at excerperer den. Det lykkedes mig at bevise, at den ikke skulle med i ordbogen på grund af sin unge alder, og dermed blev kilderne til ordbogen én mindre. I alt kan man tale om i det mindste henved 25 håndskrifter indeholdende islandske bønner til ca 1600.

Mange af bønnebøgerne er skrevet for kvinder. Guðbrandurs bønnebog regner dog med begge køn. Der står „*Madur (Kuinna)*“, men alle bøjningsformer står dog i hankøn. Edinborg-håndskriftet er et af dem, der har været skrevet for en kvinde. Der står foran en af bønnerne, at „hvis en bonde skulle komme i besiddelse af denne bog, må han godt bede følgende.“ Bønnen går ud på, at manden beder om at blive styrket i sin rolle som ægtemand og husfar.

Bønnebøgerne, især de mindre, er ofte skrevet på palimpsest og har initialer, oftest røde, men også grønne findes. Árni Magnússon har som sagt også interesseret sig for de bønnebøger, hvor andre tek-

ster, som f. eks. Margrétar saga eller Mariadigtning, fandtes, men i mindre grad interesseret sig for bønnebøger som sådan.

Litteratur

- Guðrún Ása Grímsdóttir. 1989. *Saga Íslands IV*. Ritstjóri Sigurður Líndal. Reykjavík.
- Íslenzkir annðlar sive Annales Islandici ab anno Christi 803 ad annum 1430*. Hafniæ 1847.
- Jón Árnason. 1961. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útgáfa. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. I–VI. Reykjavík.
- Jónas Jónasson. 1961. *Íslenzkir þjóðhættir*. Einar Ól. Sveinsson bjó undir prentun. Þriðja útgáfa. Reykjavík.
- Katalog over Den Arnamagnæanske håndskriftsamling*. Udgivet af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. I–II. København 1889–1892.
- Svavar Sigmundsson. 1977. Handritið Uppsala R:719. *Opuscula septentrionalia*. Festskrift til Ole Widding 10. 10. 1977. Ed. Bent Chr. Jacobsen et al. Copenhagen, s. 207–220.
- Svavar Sigmundsson. 1983. Bænabækur. *Hugtök og heiti í bókmenntafræði*. Jakob Benediktsson ritstýrði. Reykjavík, s. 53.
- Svavar Sigmundsson. 1993. Prayer Books. 2. West Norse. *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. Phillip Pulsiano & Kirsten Wolf (eds.). NY & London, s. 515.